

Педагогічна система та морально-етичне вчення Григорія Сковороди через призму трьох століть

*Надія Северин,
Віктор Северин*

Григорій Савич Сковорода (1722 — 1794) — всесвітньо відомий український геній, філософ, просвітитель, поет, педагог, який вів мандрівний спосіб життя, жив так, як мислив, а мислив категоріями добра, любові, істини, віри, щастя. Д.І. Багалій писав про нього: «Він жив як учив, а вчив так, як жив» [1, с. 6]. М. Жулинський писав, що Г. Сковорода мов та Діва Божа — істина, хто в убогості творив промисел Божий, примножував чесною працею добро. В українській філософії, педагогіці та культурі постать Григорія Сковороди є неординарною і видатною, тому сьогодні репрезентація його життєпису та творчості через призму трьох століть набуває особливої актуальності. Його називають Першорозумом, українським Сократом, мислителем, мудрецем. Він лишив по собі глибокий слід як перший український оригінальний філософ, що осмислив і розробив «філософію серця», яка є «центральною» в українській філософській думці. Його життєва парадигма міцно вписана у існуючу в світі культурну ієрархію. Підтвердженням цього є ініціатива ЮНЕСКО, за якою філософа зараховано до п'ятірки найвищих значніших мудреців всіх часів і народів. За рішенням Виконавчої ради ЮНЕСКО щодо переліку відзначення пам'ятних дат у 2022–2023 роках 300-річчя від дня народження Г. Сковороди визначене як вагома культурна подія.

3 грудня 2022 року українська прогресивна спільнота відзначатиме ювілей

Г.С. Сковороди. Сподіваємося, що, незважаючи на розпочату Росією війну в Україні, ювілей стане урочистим і пам'ятним для всього українського народу і, безумовно, для Харківського національного педагогічного університету, який носить ім'я Сковороди, для величезної сім'ї педагогів — випускників університету багатьох років, для Києво-Могилянської академії, в стінах якої філософ-педагог здобував освіту, для Київського інституту філософії України імені Г.С. Сковороди та інших закладів і установ. 5 жовтня 2017 року, у Всесвітній день учителя, за ініціативою Українського фонду культури було засновано Всеукраїнські Сковородинівські читання «Пізнай себе», які проводяться по всій Україні та в країнах, де бував Сковорода, в українських освітніх закладах, за кордоном, це сприяє поглибленню зацікавлення спадщиною видатного українця, її популяризації як в Україні, так і в усьому світі. Дослідженню його творчого здобутку буде присвячено чимало наукових розвідок, статей, адже він був, є і залишиться на всі віки нашої гордістю, славою, джерелом невичерпної мудрості і взірцем народного педагога, а гідне вшанування пам'яті титульного філософа нашої нації, українського деміурга — це критерій нашої культурності, освіченості, національної самоідентифікації.

Аналіз наукових публікацій свідчить, що дослідженню життєвого шляху та філософської концепції Г. Сковороди

присвячена низка наукових праць. Фундаментальними є роботи вчених різних поколінь: Д. Чижевського, Д. Багалія, М. Сумцова, В. Перетця, М. Ковалинського, І. Іваньо, Н. Петрова, Л. Махновця, О. Барабаша, Л. Ушкалова, Гесса де Кальве та інших. Вони презентують різні вектори досліджень: як біографічні дані, так і відомості про періоди науково-філософського розвитку Г. Сковороди, філософію його мови, концепцію цілісності людини і світу, педагогічні погляди тощо. В них філософські інтерпретації пов'язані з історико-філософськими трактуваннями постаті українського філософа. Харківський професор Л. Ушкалов присвятив увагу дослідженню барокових літературних тенденцій Сковороди, філософії та його символічного світу. Символізм у поглядах та творчості Сковороди досліджували В. Плохотнюк, Л. Митрофаненко, Ю. Титинюк та ін. Т. Литвин підкреслював символічне значення книги для Сковороди, візуальна модель якого міститься у певних окреслених параметрах: худорлявий мандрівник у підперезаній світці, з посохом в руці та книгою в торбинці, якого «світ ловив, але не спіймав». М. Рик зазначив, що релігійний символізм здійснив значний вплив на ідейно-засадничі доктрини Кирило-Мефодіївського братства, основоположників української модерної літератури, українських романтиків, представників Київської філософської школи. У наш час образ Г. Сковороди в культурі та історії України існує в масштабі справжньої іконографії. В її межах традиція звичного зображення Сковороди є вагомішою за академічні міркування. По суті, модель візуального сприйняття Сковороди у певних наперед зрозумілих та окреслених параметрах (худорлявий мандрівник у підперезаній світці, із посохом в руці та книжкою в торбинці) є клішованою формою персоніфікованого «місця пам'яті».

У історичній конвенції щодо ролі та місця філософа в українській та світовій культурі довгий час домінували радянські ідеологеми «народного» культурного

героя, за якими Г. Сковорода репрезентує символічний простір української минувшини, що локалізована поза межами модернізації. Очевидно, що культурно-мистецьке життя та просвітницька діяльність філософа являє собою значущу частку історико-культурного та дидактико-педагогічного українського та світового контексту. Філософська іпостась Сковороди склала серйозну промоцію його образу транслятора «філософії серця» та софіології у російську філософію ХІХ століття. Протягом життєвого шляху йому вдалося створити оригінальну філософію, яка визначила спосіб усього його життя. Він сам жив серцем і був щасливий, він радив шукати справжніх друзів та уникати товариства поганих людей, він спонукав пізнавати себе та шукати щастя у собі. «Збери свої думки і в собі самому шукай справжніх благ. Копай всередині себе колодязь тієї води, яка зросить і твій дім, і сусідський» (лист 1763 р.) [8, с. 86].

Постать Сковороди нікого не залишає байдужим і сьогодні, а його філософія, педагогічна система, морально-етичне вчення, літературно-художня спадщина не втрачають актуальності й у сучасному глобалізованому світі. Тож метою даної статті передбачається з'ясування цих важливих питань.

Везцінний теоретичний спадок Г. Сковороди, одного із найяскравіших представників української культури та філософії Нового часу, не втратив своєї актуальності до сьогодні протягом трьохсот років і, очевидно, не втратить значимості навіть через багато століть. Він відомий не лише в Україні, але й далеко за її межами. Протягом життя Г. Сковорода багато подорожував, (провівши у подорожах більше 30 років), побував у Польщі, Австрії, Угорщині, Німеччині, Італії, вивчив грецьку, давньоєврейську мови, латину, перекладав грецькі та латинські тексти, серед яких праці Цицерона, Плутарха, Теренція. Завдяки тривалим зарубіжним подорожам він вивчив давню і новосвропейську філософію. Він написав філософські діалоги

«Асхань», «Наркісс», «Кольцо», «Раз-глагол о древнем мире», «Разговор пяти путников о истинном щастии» та ін. [4, с. 462]. В антропології Сковороди важливе місце займає вчення про серце як осередок духовного й тілесного буття людини. Вплив платонізму простежується в його обґрунтуванні ролі ероса в естетичних переживаннях людини і в тому, що сама любов передбачає певну спорідненість з її предметом — початкову, метафізичну схильність серця. Доведеним є факт впливу софіології Григорія Сковороди на російських філософів Володимира Соловйова, Павла Флоренського, Сергія Миколайовича Булгакова, а також його «філософії серця» на Памфіла Юркевича, оскільки ще у XVIII столітті Сковорода розробляв тему Софії під впливом візантійської софіології. Він був першим в Україні й Росії, хто звернувся до цієї теми [6].

 ілософська спадщина Г. Сковороди складає ядро української національної філософії. Центральне місце у філософії й творчості Сковороди займає вчення про людину, яка складається з зовнішнього тіла і душі. За ствердженням філософа, внутрішня людина захована в матерії, тому їй потрібне друге народження, щоб стати дійсною, справжньою. Людську глибину він називає серцем, яке вважає основою людського буття, «богом», «божественною іскрою». Філософія серця Г. Сковороди відображає основні риси національного світогляду, специфіку українського світосприйняття. Як стійка світоглядна позиція вона закріплюється в українському романтизмі, виявляючи себе у творчості М. Гоголя, П. Куліша, Т. Шевченка, у працях М. Максимовича тощо. Отже, і кращі філософи, і великі поети усвідомлювали, що серце їхнє було істинним місцем народження великих ідей.

Педагогічні погляди Г.С. Сковороди ґрунтуються на етичних проблемах, актуальних для Європи XVIII ст., та на сократівських діалогах. Вони сформувалися у процесі його педагогічної діяльності,

яку він любив і до якої ставився відповідально. Джерелом педагогічних поглядів слугували традиції народної педагогіки, народна мудрість, народні погляди на освіту та виховання. Праця домашнім учителем, викладання у Переяславському та Харківському колегіумах дали змогу проявитися його педагогічному таланту. У його поглядах відобразилися основні риси прогресивної педагогіки: гуманізм, патріотизм, високоморальність, народність, «природовідповідність». Як народний вчитель, Григорій Сковорода бачив свою місію у вихованні працелюбної і чесною людини. Він вірив, що щасливим може бути тільки той народ, де щаслива кожна людина. Мандруючи Слобожанщиною, яку він називав матір'ю, та Україною, яку називав тіткою, Сковорода вчив простий народ грамоті, вважаючи освіту головною умовою виховання гармонійно розвиненої особистості, засобом виховання всього народу. Він вважав, що суспільний добробут залежить від рівня загальнонародної освіти.

Григорій Сковорода вбачав у кожній людині властивий лише їй певний потенціал, який важливо своєчасно розгледіти і розвинути. Таким чином, він розробляв одну з провідних проблем філософсько-антропологічного дискурсу — проблему самоактуалізації та самореалізації особистості, ґрунтуючись на концепціях Сократа, Платона, Демокріта, Арістотеля, Цицерона, Августина Аврелія. У цьому контексті зауважимо, що проблему необхідності розвитку («культивування») природних задатків і здібностей людини одним із перших порушив відомий римський оратор і філософ Марк Тулій Цицерон. Визначаючи філософію як «cultura animi», він пропонував таке обґрунтування: «Як родюче поле без обробки не дає врожаю, так і душа. Обробіток душі — це і є філософія: вона ... готує душі до прийняття посіву і, довіряючи їй, сіє... лише те насіння, яке, дозрівши, приносить щедрий урожай» [13, с. 252].

Проблеми всебічного розвитку особистості отримали подальший імпульс

у філософії персоналізму. Так, М. Бердяєв розвинув думку про важливість самостійного вибору, творчої, пошукової діяльності людини, що в результаті приводить до духовно-культурного розвитку. На його думку, саме через культуру людина досягає унікальності стану свободи, в якому її природа набуває дійсно «людської» визначеності: «людина — істота вільна і покликана до творчості» [2, с. 84]. Тож кожна людина як культурна істота має розвиватися сама, перетворювати світ, і жити та діяти в межах культурно окресленого поля. Наслідуючи Сковороду, М. Бердяєв пов'язує становлення особистості, з природовідповідністю й культуровідповідністю людини та її здатністю творчо реалізувати власний особистісний потенціал в соціумі.

Евої педагогічні погляди Сковорода відобразив у притчах, віршах, байках та епістолярному жанрі, а саме: у притчці «Вдячній Єродій», вірші «Убогий жайворонок», збірниках творів «Сад божественних пісень». Сковорода вважав, що вчитель має розвивати природні задатки дітей, вміти відчувати їхній потяг до «спорідненої» праці, висміював сліпе копіювання західних традицій і манер, далеких і чужих природі українських дітей [7]. Ці принципи гуманізму і «спорідненості» були спрямовані на досягнення благородної мети — виховання та освіти учнів з врахуванням їх можливостей і нахилів.

Сковорода акцентував увагу на важливості для педагога мати високу моральну і духовну культуру, вважаючи, що тільки вчитель, який втілює у собі високі моральні і духовні якості, може бути прикладом для дітей та здатен забезпечити правильне виховання молодого покоління. Він засуджував покарання, грубість, неетичну поведінку вчителя, схвалював уміння педагога розкрити духовну природу учнів, зацікавити предметом, вчив учителів сприяти пізнанню дітьми навколишньої природи, спілкуванню з нею. Джерелом пізнання і отримання знань Сковорода вважав не лише книги та роз-

повіді вчителя, але й життя та практичну діяльність. Він був упевнений, що знання краще і глибше засвоюються, якщо підтверджуються практикою. «...Життя тоді живе, коли думка наша, полюбляючи істину, любить висліджувати стежини її і, зустрівши око її, торжествує й веселиться цим незгасним світлом» [10]. Г. Сковорода був певний, що здивування є головним чинником творчого пошуку та служить мотивацією для отримання учнями знань, тому у його розумінні «шукати й дивуватися» означало одне й те саме. Тобто подив має супроводжувати учнів у процесі навчання. Завдяки емоційно підтриманим знанням можна сформувані цілісну особистість. Саме це, на думку педагога Сковорода, є важливою умовою особистісно-орієнтованого навчання.

Як педагог, Сковорода вважав розумовий розвиток учнів необхідною умовою пізнання навколишнього світу, істини і самих себе. Виходець з простого народу, він проводив ідею навчання дітей незалежно від їх соціальної приналежності, наголошуючи, що школа повинна бути доступною для всіх, забезпечуючи навчання та розвиток інтересів кожного. У педагогічних поглядах Сковорода обстоюється працьовитість як основоположна риса педагогічної системи. Сковорода вважав працю необхідною умовою морального виховання, засуджуючи протиприродні людські риси — неробство, кар'єризм, егоїзм у байках «Орел і черепаха» та «Бджола і шершень». З поганими звичками, на його думку, слід боротися та викорінювати їх. Для цього вчитель сам повинен бути в усьому прикладом для учнів, а також знаходити підхід до дітей, виховувати їх за допомогою таких методів, як роз'яснення, бесіда, порада, переконання, аналіз вчинків тощо. Сковорода виховував у своїх учнів любов до рідної землі, повагу до людей, чесність, працелюбність, зневагу до життєвих спокус, багатства, чинів; виховував ввічливість, вдячність батькам і вчителям, розвивав у них природні нахили, до яких вони мали здібності.

Педагогічні погляди і настанови Сковороди спрямовані на виховання особистості, яка прагне і здатна до самовдосконалення. Він вважав, що постійно вивчаючи предмети, учні не стикаються з труднощами у навчанні, а отримують «втіху». «Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає учитись, хоча б зовні він здавався бездіяльним», — писав педагог. Важливого значення Г. Сковорода надавав трудовому вихованню за принципом «спорідненості», а працю «в несродном деле» вважав «мучением». Від праці, яка близька людині, і результати будуть кращі, і задоволення більше, оскільки, на думку педагога Сковороди, «по разным природным склонностям и путь жития разный» [9]. Навчаючись, людина не лише здобуває знання, але й осмислює головну мету свого життя — застосовувати набуті знання у «спорідненій» праці. У своїх наукових працях та літературних творах Сковорода підкреслив роль сімейного виховання, у якому батькам відводиться головна роль. Він наголошував, що у разі невиконання батьками своїх обов'язків перед дітьми вони стають винуватцями всіх дитячих невдач та розчарувань. Навчання і виховання має бути ненав'язливим, але послідовним і системним. Якщо молода людина наділена схильністю до хліборобської праці, то не слід намагатися зробити з неї вчителя або священика.

Постать Г.С. Сковороди рельєфно вимальовується в усіх сферах інтелектуального життя українського суспільства. Ідеї, які цікавили мислителя і навколо яких були зосереджені його пошуки, ґрунтуються на творах філософів античності, середньовіччя, відродження та його попередників з Києво-Могилянської академії. Твори Сковороди містять посилення на вислови грецьких та римських філософів з морально-етичних питань, серед яких Піфагор, Діоген, Сократ, Епікур, Плутарх, Сенека [11].

Таким чином, навчання і виховання особистості, яка має працю у відповідності до природних задатків, нахилів та

здібностей, пронизує педагогічну систему Григорія Сковороди.

У контексті морально-етичного вчення можна розглядати всю теоретичну спадщину Григорія Сковороди — філософську, педагогічну та творчу. Його поезія і проза, безпосередньо філософські твори пронизані високо етичним, моральним спрямуванням та ґрунтуються на світогляді українського народу, який ототожнював поняття «мораль» і «виховання», адже тільки моральна людина вважалася вихованою. На думку Сковороди, через моральне вдосконалення людини пролягає шлях до щастя, а істинно щасливою вона може бути, маючи знання і мудрість, які зумовлюють розвиток. Звідси завдання педагогів та батьків — впливати на формування у дітей моральних якостей власним прикладом поведінки. Саме педагоги, які навчають і виховують дітей, мають розвивати в них природні задатки й нахили, спрямовувати їх власний духовний потенціал на самореалізацію. Розкриття внутрішньої природи дає змогу молодим людям визначити особистий життєвий шлях, знайти своє покликання й здатність до певної соціально значимої праці, яка забезпечуватиме не лише матеріально, але й приносить моральне задоволення, радість, насолоду. Тільки у такій «природовідповідній» діяльності людина здатна проявляти свою індивідуальну неповторність, реалізовувати творчий потенціал у соціальному середовищі, в якому вона знаходиться. За Сковородою, самоствердження особи в розумінні власної природи та пошук особистих способів самореалізації пов'язуються з ідеєю Бога, з ідеєю духовності, добра, справедливості й щастя та передбачають виконання нею природовідповідної праці. Нерозуміння природних нахилів людини приводить до невдоволення працею та її результатами, до марно витрачених зусиль та невдач. Навпаки, розвиток природних задатків, врахування здібностей та потреб дає змогу не лише формувати у людини здатність до рефлексії (самопізнання), самоосвіти, самовиховання, але й піднятися у вищій трансцендентальний вимір свого буття.

Якщо нагадати, що Г. Сковорода написав перший підручник з етики, то важливість дослідження його морально-етичних поглядів є для нас беззаперечною. Він був людиною з народу і жив для народу, творив добрі справи і вчив інших робити добро, стверджуючи, що посіяне нами добре зерно повернеться добрими плодами. Серед головних морально-етичних настанов Сковороди дослідники виділяють наступні:

- кордоцентризм — сприйняття світу не розумом, а серцем, що є ключем до розуміння сфери духовного буття та ментальності української нації;
- гармонія з природою, що сприяє відновленню духовних та фізичних сил людини;
- дружба як джерело радощів і душевного здоров'я;
- самопізнання та самовдосконалення;
- культ людського розуму і гідності;
- протиставлення цінностям суспільних людських вад (несправедливості, кар'єризму, пияцтва, лінощів тощо);
- ідея «сродної праці» тощо [5].

Всі ці мудрі і важливі настанови актуальні й сьогодні, адже вони допомагають нам знайти правильний шлях у житті та бути гідними громадянами своєї країни.

За Сковородою, буття — це моральне діяння, виконуючи яке людина покращує, вдосконалює себе. Постійна робота над собою, намагання виробити в собі позитивні якості, здобути корисні й гарні навички, освоїти нові ролі на шляху до «сродного» життя та праці — все це стає людині в нагоді для досягнення поставленої життєвої мети. Така тривала й постійна робота над собою з метою пізнання ролі, яку визначив Бог, веде людину до щастя. «Коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав іти, то, на мою думку, ти щасливий» [9], — писав Г. С. Сковорода. Вчення про людину та її щастя мислитель вважав найважливішим серед усіх інших, воно стало змістом філософських і життєвих пошуків Г. Сковороди. Щастя він розглядає як стан незалежності і душевного спокою,

який досягається шляхом звільнення від тиску навколишнього світу і подолання безмежних пристрастей, злої волі всередині людини. Щастя — це «веселість», яка є проявом здоров'я гармонійної душі. Тож можна сказати, що філософія Г. Сковороди не була філософією страждання, вона наповнювала людські серця миром, любов'ю та злагодою [3, с. 12]. Морально-етичне вчення українського філософа і педагога відоме у всьому світі своєю винятковою оригінальністю, адже кожна людина, у якій би країні вона не жила, хоче розгадати секрет щастя та пізнати його в своєму житті.

Г. Сковорода розробляє два оригінальні положення про щастя. По-перше, «щастя в серці, серце в любові, любов — це закон самопізнання», який не залежить ні від часу, ні від місця існування людини. По-друге, щастя у згоді нашої волі з потребами природи, оскільки закон природи — це закон гармонії, який керує людським життям. А жити згідно з волею Божою означає бути щасливим. Бажання бути щасливим залежить від кожної людини, треба лише докласти певних зусиль, а досягти його цілком можливо. «Рідне нам щастя не в почесній посаді, не в тім хисту, не в славному столітті, не у високих науках, не в багатому достатку. Щастя потрібно шукати в собі, у власній «невидимій природі», еством якої є Бог» [10, с. 293]. Всі ці мудрі і важливі настанови актуальні й сьогодні, адже вони допомагають нам знайти правильний шлях у житті та бути гідними громадянами своєї країни.

Стосовно життєвої моралі зауважимо, що основне положення Г. Сковороди втілено у словах: «благодарение блаженному Богу, что нужное сделал он нетрудным, а трудное ненужным». Тож як вірно і просто, доступно і легко наш славний земляк вказав кожному з нас шлях до щастя майже три сотні років тому! Діяльність, яка нам потрібна в житті, насправді легка, а та, що важка, нам непотрібна. З божою допомогою ми все здолаємо, якщо любимо свою «сродну» працю, яка нам до душі, і вона нам до снаги. І результати праці не

лише задовольняють нас самих, але й приносять користь суспільству. Варто лише жити у тісному зв'язку з навколишнім світом, у злагоді з природою, не порушувати волю Божу. Отже, за Сковородою, щоб бути щасливою людиною, треба пізнати себе. У цьому процесі самопізнання, на думку філософа, великого значення набуває правильне виховання з врахуванням Заповідей Божих. Заповіді закладають міцне підґрунтя християнської моралі та мають увійти у свідомість підростаючого покоління. Сковорода вважав, що потрібно з дитинства виховувати у дітей почуття любові до своїх ближніх і до Бога. Ця думка втілена у його праці «Начальная дверь ко християнскому добронравію», де педагог підкреслює велике значення Заповідей Божих для правильного виховання та досягнення істинного щастя [9, с. 115]. Говорячи про виховання, він акцентує увагу на важливості подолання «хамського серця» і відкритті «чистого серця», що веде до добра, любові, «щасливої оселі» [10, с. 185].

У праці «Наркісс. Разглагол о том: узнай себе» Сковорода наголошує, що людина на шляху до щастя повинна пізнати себе, зрозуміти, чого вона варта, що вона знає і вмє, яку користь може принести суспільству, адже корисні справи змінюють світ на кращий. Таким чином, філософ торкнувся ідеї перетворення праці із засобу існування у потребу і найвищу насолоду людини. Коли людина обирає працю за покликанням, вона повністю віддається улюбленій справі, збагачується духовно, створює матеріальні блага для суспільства, досягає гармонії з собою та з навколишнім світом і стає щасливою.

У своєму житті та у поглядах Сковорода дотримувалася християнських заповідей. Він визначав існування великого світу — «миру», внутрішнього світу — «мирика» та посередника між ними — «символа», у кожного з яких була двоїста натура — видиме і невидиме, позитивне і негативне, та закликав прислухатися до свого серця, щоб обрати правильний шлях і стиль поведінки у суспільстві, відповідно до своєї природи та душі. У праці

«Вхідні двері до християнської чесноти» він пише: «Весь світ складається з двох натур: одна — видима, друга — невидима. Видима натура називається творінням, а невидима — Бог. Ця невидима натура, чи Бог, все пронизує і утримує; всюди, завжди був, є і буде. Тіло людське видно, а пронизливий розум не видно» [7, с. 115]. Бог дав людям мудрість, або загальний розум, необхідний для ведення правильного життя. Тож в усіх життєвих ситуаціях ми повинні керуватися розумом, щоб жити в мирі, злагоді, спокої та щасті не лише як окрема особистість, але й у світовому масштабі, що в сьогоденнішніх реаліях жорстокої війни набуває особливої ваги.

На думку дослідників, «...Григорій Сковорода єднає давній і новий час у нашій культурі, європейську й українську інтелектуальну думку, своєю символічною формою думки долає час і набуває брэндовості в сучасному дискурсі» [12, с. 47].

Ш педагогічна система Сковороди була тим джерелом, що живило українську педагогічну думку протягом майже трьох століть. Основна її ідея полягала у вихованні людини всім укладом суспільного життя в процесі взаємостосунків особи й середовища, зокрема й родинного, та ґрунтувалася на основах народної етнопедагогіки — трудовому вихованні за принципом «спорідненості». Осмислюючи оточуючий світ, людина виявляє і виховує в собі моральні якості, покращує і збагачує їх. Така цілеспрямованість у навчально-виховному процесі, яка залежить від духовних потенцій і здібностей людини, забезпечує соціальний прогрес.

Основою морально-етичного вчення Г.С. Сковороди є питання нормативної етики як умови досягнення щастя, яке завжди поруч з нами, треба вірити у можливість його досягти, вірити в свої сили, творити добро. Наші особисті вчинки, помисли, наміри можуть допомогти як знайти шлях до щастя, так і відштовхнути його від нас. Сьогодні в умовах війни ми особливо розуміємо всю ціну щастя, яке можна відчувати лише у мирі.

Література

1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Г. С. Сковорода. Харків : Держ. вид., 1926. 397 с.
2. Бердяев Н.А. О назначении человека. Москва, 1993. 393 с.
3. Захара І.С. Проблема людини в українській філософії XVI — XVIII ст. / І.С. Захара, М.В. Кашуба, О.В. Матковська. Львів : Логос, 1998. 239 с.
4. Ковалинський М. І. Жизнь Григорія Сковороди // Г. Сковорода. Повне зібрання творів: у 2-х т. Т.2. Київ : Наук. думка, 1973. С. 439–476.
5. Ковальчук Е.І. Актуальність морально-етичних орієнтирів творчої спадщини Г.С. Сковороди // зб. матеріалів конф. «Спадщина Г. С. Сковороди: минуле та сучасне» (до 295-річчя від дня нар. Г.С. Сковороди), 5–7 грудня 2017. Харків : ХНУРЕ, 2017. С. 24–25.
6. Северин Н.В. Рецепт України у європейській культурі: компаративний аспект : монографія. Харків : НТУ «ХП», 2019. 220 с.
7. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ : Наук. думка, 1983. 543 с.
8. Сковорода Г. Листи до Михайла Ковалинського / упорядкування, передмова, примітки й коментарі проф. Л. Ушкалова. Харків, 2012. 184 с.
9. Сковорода Григорій Пізнай в собі людину. Львів : Світ, 1995. 528 с.
10. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. Київ, 1973. Т. 2. 576 с.
11. Українська морально-етична спадщина і гуманістичні цінності [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://works.doklad.ru/view/Cit00WAyf1U.html>
12. Усатенко Г. О. Про Григорія Сковороду, ідентичність і давню літературу // Дивослово. Сковородиніана XXI ст.: міждисципл. студії. 2013. № 5. С. 47–50.
13. Цицерон М.Т. Избранные сочинения. Москва, 1975.

13.09.2022

Відомості про авторів:

Северин Надія Василівна — кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних наук; Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна; email: severin.nadiya@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4802-1738>

Северин Віктор Дмитрович — кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри «Дизайн середовища»; Харківська державна академія дизайну і мистецтв; email: viktorseverin21@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0049-0815